

Zenon Grocholewski

"La causa pastorale della dispensa", Salvatore Berlingò, Milano 1978 : [recenzja]

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 25/3-4, 221-224

1982

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Salvatore Berlingò, La causa pastorale della dispensa, Dott. A. Giuffrè Editore, Milano 1978, ss. 510

Jak wiadomo dekret soborowy „*Christus Dominus*” (n. 8 b), znosząc częściowo kan. 81 i przyznając biskupom władzę dyspensowania do prawa powszechnego, zmienił radykalnie dyscyplinę Kościoła gdy chodzi o udzielanie dyspensy. Poza tym w okresie posoborowym wzmożła się niezmiennie praktyka udzielania dyspensy ze strony Stolicy Apostolskiej (zwłaszcza gdy chodzi o zwalnianie z obowiązków stanu duchownego i rozwiązywanie małżeństw *in favorem fidei*); narażające zaś zastrzeżenia i nowe przemyślenia spowodowały pewne zahamowanie tej praktyki w ostatnim czasie. Toteż problem, którego opracowanie podjął się Salvatore Berlingò, profesor nadzwyczajny prawa wyznaniowego na Uniwersytecie w Messynie, znany już z wielu innych publikacji z dziedziny prawa kanonicznego, jest bardzo aktualny. Pomieważ zaś wspomniana władza zwyczajna dyspensowania posiadana jest obecnie przez wszystkich biskupów diecezjalnych, problem, który zainteresował A., ma dziś niezwykle znaczenie praktyczno-pastoralne. Z drugiej strony temat ten jest bardzo interesujący także z punktu widzenia teoretycznego, gdyż chodzi o instytucję typową dla prawa kanonicznego, istniejącą zawsze w Kościele, a zarazem wieloaspektową i różnorodnie stosowaną na przestrzeni historii. Stąd też niełatwe jest studium poważne i analityczne na ten temat. A. wskazuje też na znaczenie ekumeniczne swej pracy, podkreślając zwłaszcza początkową zbieżność doktryny i praktyki na wschodzie i na zachodzie, oraz aktualny powrót Kościoła do pierwotnego pojęcia dyspensy.

Gdy chodzi o przedmiot studium, Berlingò uderzył w sedno sprawy stawiając sobie pytanie odnośnie przyczyn udzielania dyspensy. Problem ten jest kluczowym, tak w aspekcie zrozumienia instytucji dyspensy w Kościele, jak w aspekcie praktycznej aplikacji tej instytucji przez biskupów. A. słusznie zauważa, że stwierdzenie motu proprio *De episcoporum muneribus*, iż „*causa vero legitima dispensationis est spirituale fidelium bonum*”, może być uważane „za punkt centralny, wokół którego krążą liczne przepisy normatywne na temat dyspensy, które następowały po sobie z wymowną częstotliwością w pierwszym okresie odnowy posoborowej” (s. 1). Funkcję pastoralną dyspensy uważa też Berlingò za jej „*connotazione più comprensiva ed originaria*” (s. 2). Zresztą nawet pobieżna lektura wspomnianych dokumentów kościelnych pozwala dostrzec, że przyznanie biskupom władzy dyspensowania łączy się ściśle z dowartościowaniem przez Sobór ich misji pasterskiej.

Nie dając się zwieść różnym krytykom i sądom pobieżnym odnośnie instytucji dyspensowania w Kościele, Berlingò zabrał się do studium solidnego na ten temat, dając rekonstrukcję historyczną zasady „*ekonomii*” (*oconomia*) i praktyki dyspensowania, starając się

śledzić ich rozwój poprzez związek z najgłębszymi powiązaniem eklezjologicznymi, w których są one zakorzenione. Przedstawia różne fazy rozwoju praktyki dyspensowania w Kościele, by wyodrębnić aspekty które spowodowały wypaczenia w pierwotnym jej kształcie i znaczeniu pastoralnym, oraz by na końcu powiedzieć w jakich granicach, w jakim znaczeniu i w jakim celu może być używana dyspensa obecnie.

Pierwszy rozdział (ss. 13—98) dotyczy okresu do pierwszej połowy XIII wieku. A. Omawia, w porządku chronologicznym, stanowisko Ojców Kościoła, papieży, pisarzy chrześcijańskich oraz praktyczne stosowanie dyspensy w tym okresie. Ukazuje rozwój doktryny, którego końcową fazę widzi w pismach Iwa z Chartres i Bernarda z Clairvaux. Stosowanie dyspensy objawia się w tym okresie ściśle powiązane z teologią oraz praktyką penitencjalną. Wypracowuje się rozróżnienie między dyspensą w ścisłym znaczeniu oraz innymi formami „*emendationis legis*”. A. dochodzi do wniosku, że — mimo występujących w końcowej fazie tego okresu pewnych przeciwnych tendencji czy pczorów — stosowanie dyspensy, tak ma wschodzić jak na zachodzie, miało znaczenie wybitnie pastoralne, dyktowane było przez „*utilitas Ecclesiae*” i inspirowane zasadami wyższej „*ekonomii*” zbawienia, znajdującej fundament w tajemnicy Trójcy Świętej i Wcielenia. Obok tego zasadniczego wniosku o pastoralnych przyczynach udzielania dyspensy, A., na podstawie uczynionych rozważań, wyklucza, by w tym okresie udzielanie dyspensy od prawa powszechnego było monopolem papieży.

W drugim rozdziale (ss. 99—365) Berlingò zajmuje się tradycją dyspensy od drugiej połowy XII wieku do najnowszych czasów. Omawia, trzymając się nadal porządku chronologicznego, stanowisko Dekretu Gracjana, dekretystów, dekretalistów, papieży, soborów, autorów oraz praktykę Kurii Rzymskiej. Przedstawia różne ujęcia doktrynalne, w jakich była przedstawiana dyspensa na przestrzeni tego okresu, i w związku z tym nieco różne wymogi i warunki jej udzielania, wskazując na tło uzasadniające wytworzenie się poszczególnych doktryn czy opinii. Polemizuje z autorami inaczej rozumiejącymi stanowisko omówionych przez niego pisarzy czy źródeł, starając się wskazać na przyczynę fałszywej, jego zdaniem, interpretacji. W tej analizie bardzo bogatego materiału interesują go zwłaszcza dwa aspekty, ściśle ze sobą związane i podkreślone już w pierwszym rozdziale, tzn. podmiot władzy dyspensowania oraz przyczyny inspirowane i determinujące jej stosowanie. Z rozważań A. wynika, że w omawianym okresie do końca XIII w. (Sobór Lionński, 1274) przeważa doktryna tradycyjna odnośnie znaczenia pastoralnego dyspensy i władzy biskupów w tej materii; zaś poczynając od Bonifacego VIII i Klemensa V objawiają się pewne wypaczenia ducha dyspensy i tendencje egzaltujące ją jako czysty akt suwerenności, na niekorzyść jej związku z obiektywnym celem duszpasterskim, oraz zacieśnia się coraz bardziej zasięg

władzy biskupów i poszerza sfera dyskrecjonalności papieża w tej dziedzinie. Mimo to jednak — jak wykazuje Berlingò — były zawsze przez cały ten okres żywe prądy doktrynalne, oraz realizacje praktyczne, wierne pierwotnej wizji dyspensy jako organu „ekonomii”, wcielonego w funkcję pasterską Kościoła. Sobór Watykański II przywrócił pierwotne znaczenie dyspensy, tak gdy chodzi o podmiot władzy dyspensowania jak też o przyczyny które powinny inspirować jej udzielanie.

Aktualna praktyka dyspensy jest przedmiotem trzeciego rozdziału (ss. 367—452). A. uważa, że jego studium przeprowadzone w pierwszych dwóch rozdziałach daje odpowiedź na wysuwane obiekcje przeciw aktualnej praktyce dyspensy. Zbytne ograniczenie dyspensy — jego zdaniem — faworyzowałoby mechanizmy indywidualnego usprawiedliwiania się czy też prywatnego „rozgrzeszania się”, zaś zasada subsydiarności i jej związek z dobrem duchowym wiernych domagają się właściwego stosowania dyspensy. A. zaznacza, że normy dowartościowane przez Sobór nie są czymś nowym w Kościele, ani też zwykłym potwierdzeniem tego, czego dokonał Paweł VI w *Pastorale munus*, gdyż w stosunku do owego motu proprio (idącego po linii doktryny przedsoborowej) Sobór radykalnie zmienił zasady. Motu proprio *De episcoporum muneribus*, i odpowiadające jemu dla Kościołów Wschodnich *Episcopalis potestas*, określające aplikacje normy soborowej, potwierdzają doktrynę Soboru, choć dają okazję do nowych wątpliwości oraz zawierają precyzacje, które oznaczają pewien regres w stosunku do osiągnięć Vaticanum II, gdy chodzi o stosowanie dyspensy. Wątpliwości stara się A. usunąć przez właściwą interpretację norm, zaś odnośnie wspomnianych elementów regresywnych, mocno uwypuklonych w pracy (wielika ilość i różnorodność dyspens zarezerwowanych papieżowi; określenie, że pod nazwą „prawa powszechnego Kościoła” od którego mogą dyspensować biskupi nie należy rozumieć prawa bożego, gdyż jedynie papież „potestate vicaria” może od nich dyspensować) postuluje „bardziej autentyczną i kompletną aplikację zasad soborowych” w tym względzie. Najbardziej właściwą aplikację tych zasad widzi A. w motu proprio „*Matrimonia mixta*” (zmieniającym nieco normy zawarte w „*De episcoporum muneribus*”); mniejszą zaś w Instrukcji „*Dispensationis matrimonii*” oraz normach dotyczących redukcji duchownych do stanu świeckiego. Ciekawe są uwagi A. na temat „potestas vicaria” biskupów, aktualnej praktyki dyspensowania i wytworzonych w tym względzie tendencji, oraz konieczności przyczyny pastoralnej do ważnego udzielania dyspensy, tak ze strony biskupów jak papieża. W związku z tym ostatnim uważa on, że brak powodu czyni akt nielegalnym i zaskarżalnym (gdy chodzi o biskupów) do Drugiej Sekcji Sygnatury Apostolskiej, co znajduje pewne potwierdzenie w orzecznictwie Najwyższego Sądu Kościelnego i przedstawia się bardziej wyraźnie w nowym schemacie sprawności administracyjnej. Następnie A. rozważa możliwości po-

szerzenia stosowania dyspensy w różnych dziedzinach, zwłaszcza gdy chodzi o nieregularne sytuacje małżeństwa, a także problematykę kapłańską i zakonną.

W końcowej części książki znajdujemy bogatą ponad pięćdziesięciostronicową bibliografię wykorzystaną w pracy (ss. 455—510), podzieloną na trzy części: a. dzieła ogólne i źródłowe, które A. cytuje używając skrótów (sigla); b. manuskrypty, zaznaczając asteryskiem te, do których miał możliwość dotarcia (większość); c. książki i artykuły.

Przedstawiona praca jest bardzo poważnym przedsięwzięciem i dziełem o niewątpliwej wartości. A. daje syntezę doktryny i praktyki dyspensy dotyczącą całej historii Kościoła, zwłaszcza gdy chodzi o problemy kluczowe, tzn. podmiot władzy dyspensowania i przyczyny udzielania dyspensy. Takiej syntezy nie można było dokonać bez uprzedniej analizy poszczególnych dzieł, dokumentów i praktyk. Wymagało to przejrzemienia i zapoznania się z olbrzymim materiałem i bogatą bibliografią, a także znajomości teologii, z którą omawiana problematyka okazuje się bardzo związana. Należy podziwiać erudycję A., swobodę z jaką obraca się w tak szerokim i wielorakim materiale, szerokość horyzontów oraz zmysł teologiczny tego człowieka świeckiego i jego rozeznanie się w literaturze teologicznej. Wykazał on też wielką dojrzałość naukową, przejawiającą się też w innych jego pracach, i wnikliwy krytycyzm. Wywody A. są przekonujące. Najbardziej problematyczną i dyskusyjną wydaje się końcowa część trzeciego rozdziału — z czego Berlingò zdaje sobie sprawę (zob. s. 445) — w której A. stara się wskazać perspektywy rozwoju stosowania dyspensy, gdyż wchodzi tutaj w grę bardzo dyskutowane i niełatwe kwestie dogmatyczne. W każdym bądź razie mamy do czynienia z solidną pracą i poważnym przyczynkiem do właściwego zrozumienia instytucji dyspensy, co oczywiście ma bardzo duże znaczenia praktyczne.

Pewne uwagi krytyczne nasuwają się gdy chodzi o stronę formalną i strukturę pracy. Intytulacje bowiem poszczególnych rozdziałów, sekcji i punktów wydają się nieadekwatne, nie ilustrują toku myślowego Autora i czynią go mało przejrzystym (co zresztą spotyka się często w literaturze świeckich kanonistów włoskich), nie ułatwiają lektury i sprawiają, że dzieło jest mało operatywne w przypadku gdy chce się zweryfikować zdanie Autora jedynie odnośnie jakiegoś konkretnego problemu, konkretnego okresu lub pisarza. Wielkim pożytkiem dla książki byłby też końcowy indeks źródeł i pisarzy omówionych w pracy, tym bardziej, że spis rzeczy na nich nie wskazuje.

Zenon Grocholewski